

UOT 334.341

ƏRZAQ TƏHLÜKƏSİZLİYİ ƏSAS QLOBAL İQTİSADI PROBLEM KİMİ**ABDULLAYEV LOĞMAN İMRAN oğlu***Sumqayıt Dövlət Universiteti, dosent***ƏZİZOVA KƏMALƏ VAQİF qızı***Sumqayıt Dövlət Universiteti, baş müəllim**e-mail: Elnare Memmedova @ box.az.**Açar sözlər: iqtisadi inkişaf, təbii sərvətlər, ərzaq təhlükəsizliyi, süni zülal, aqrar sektor*

Son 15-20 ildə qlobal problemlərin müxtəlif aspektləri elmin müxtəlif sahələri üzrə ətraflı tədqiq edilməkdədir. Artıq qlobalıq anlayışı kompleks elmi istiqamət kimi bir çox təbii və humanitar elmlərin tədqiqat predmetinə daxil olmuşdur. Bu mənada, qlobalıq hər şeyi əhatə edən, iri miqyaslı, planetar əhəmiyyətli anlayış kimi bütün dünyanın və bəşəriyyətin taleyinə toxunan problemləri özündə əhatə edir. Özü də bu problemlərin sayı çoxalmaqdadır. Hazırda tədqiqatçılar dünyanın taleyinə toxunan təbii ehtiyatlardan səmərəli və kompleks istifadə edilməklə alternativ ərzaq mənbələrinin axtarılıb tapılması, ərzaq təhlükəsizliyi, dünya əhalisini ərzaqla təmin etmək, düşünülmüş siyasət yürüdülməklə əhali artımı problemlərinin düzgün tənzimlənməsi və s. bu cür problemləri qlobal problemlərdən hesab edirlər.

İnsan övladının öz ehtiyaclarını təbiətin hazır resursları ilə ödəyərək yaşadığı “mənimsəmə iqtisadiyyatı” mərhələsindən “istehsal iqtisadiyyatı” mərhələsinə keçdiyi andan ilk fəaliyyət sahəsi olan aqrar sektor, iqtisadiyyatın ən qədim sahəsi olmaqla uzun bir tarixi yol keçmişdir. Aqrar sektor fəaliyyətlərinin iqtisadi həyatdakı rolunun daim dəyişildiyi və iqtisadi inkişafın hər bir mərhələsində yeni məzmun kəsb etdiyi bu müddət ərzində təbii olaraq bu fəaliyyətlərlə bağlı nəzəri baxışlar və bir növ bu baxışların ümumiləşdirilərək gerçək həyatda reallaşdırılma forması olan iqtisadi siyasət doktrinaları da dəyişərək inkişaf etmiş və bu günkü səviyyəsinə gəlib çatmışdır. Bu dəyişiklikləri dünya iqtisadi inkişaf tarixinin üç böyük mərhələsi üzrə xarakterizə etmək mümkündür: “Birinci dalğa” (first wave) kimi ifadə olunan, kənd təsərrüfatı və təbii resurslara əsaslanan inkişaf mərhələsi dayanır; “İkinci dalğa” (second wave) kimi ifadə bütövlükdə həmin dövrə qədər olan sosial, iqtisadi, siyasi və mədəni həyatı dəyişdirmiş sənayeləşmə prosesi iqtisadi nəzəriyyələri və dövlət siyasətini də bu prosesin sürətləndirilməsi və sənaye sektorunun inkişaf etdirilməsi yolunda aqrar sektorun rolunun qiymətləndirilməsi və artırılması istiqamətinə yönəlmişdir; “Üçüncü dalğa” (third wave) kimi ifadə olunan post-sənaye mərhələsi: 1960-70-ci illərdən başlayan elmi-texniki inqilabla ortaya çıxan və 1980-ci illərdən başlayaraq liberallaşma və qloballaşma prosesləri ilə birləşən və digər adı informasiya cəmiyyəti dövrü adlanan bu mərhələ iqtisadi nəzəriyyələr və həyata keçirilən iqtisadi siyasət mexanizmlərində də yeni reallıqları ortaya çıxarmışdır ki, bu aqrar sahədən də yan keçməmişdir.

Əhalinin ərzaq təhlükəsizliyi problemi XX əsrin 70-ci illərində inkişaf etməkdə olan ölkələrdə baş verən sosial-iqtisadi proseslərlə əlaqədar olaraq dünya ictimaiyyəti tərəfindən güclü müzakirə predmetinə çevrildi. O zamanlar qlobal ziddiyyət meydana gəlmişdi. İnkişaf etmiş ölkələrdə ərzaq məhsullarının ifrat istehsalı bir sıra 3-cü dünya ölkələrində əhalinin kütləvi aclığı və yeməməzliyi ilə müşayiət olunurdu.

Bəşəriyyət yarandığı vaxtdan indiyə kimi onu əhatə edən təbiətə təsir göstərir. Hələ ilk ibtidai yaşayış dövründən insanlar ətraf mühitlə hesablaşmağa məcbur olmuşlar. Çünki müvafiq, əlverişli sığınacaq yeri seçmək, ərzaq əldə etmək üçün ətraf mühitin xüsusiyyətlərini, vegetasiya, heyvanların artıb çoxalması, miqrasiya prinsiplərini və s. öyrənmək lazım gəlmişdir. Yüz min illər ərzində insanlar təbiətin sabit qanunlarına qarşı çıxmaqla, istər-istəməz ətraf mühitin sabitliyinin pozulmasına cəhd göstərmişlər. Bu vəziyyət müasir dövrdə, yəni elmi-texniki tərəqqi əsrində xüsusilə kəskinləşmişdir [1].

Təbii sərvətlərdən yüz illərdən bəri kortəbii istifadə etmək ətraf mühitin bütün dünya miqyasında dəyişilməsinə gətirib çıxarmışdır. Məsələn, təbiətin bir milyard il ərzində yarada bildiyi təbii sərvəti bəşəriyyət cəmi yüz il müddətində istifadə etmişdir. Təbii sərvətlərin qənaətsiz istismarı, həmçinin ətraf mühit üçün “əlavə yük” sayılan tullantıların yeni-yeni əraziləri tutmasına səbəb olmuşdur.

Dünya əhalisini ərzaqla təmin etmək dünya ictimaiyyətinin diqqət mərkəzindədir. Bu mühüm problem Birləşmiş Millətlər Təşkilatında, Ümumdünya müşavirələrində dəfələrlə müzakirə edilmişdir. Yer kürəsində üzvi aləmin yaradılması və sərf edilməsi yolları global bir problem kimi dünya alimləri tərəfindən tədqiq edilmişdir. Son 15 il ərzində “dünya aclığı” problemi üzrə aparılan tədqiqatlardan məlumdur ki, həqiqətən indi dünya əhalisinin hər üç nəfərindən biri tam ac, biri isə yarımacdır. Bununla yanaşı, ümumiyyətlə, insanlar arasında zülmətlə aclığı hökm sürür, müxtəlif fikirlər söylənilsə də zülmətlə çatışmazlığının labüdlüyü mübahisə yaratmır. Dünyada ərzaq çatışmazlığının əsas səbəblərindən biri istehsal edilən məhsulun qeyri-mütənasib bölüşdürülməsidir.

BMT-nin məlumatına görə mövcud dünya əhalisinin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək üçün indi istehsal olunan məhsulun miqdarını 2 dəfə artırmaq lazımdır.

Ərzaq probleminin yaranmasına səbəb inkişaf etməkdə olan ölkələrdə kənd təsərrüfatının zəif inkişafı, onun birtərəfli istiqamətdə aparılması və məhsullarının əsas hissəsinin ixrac edilməsidir. Ərzaq probleminin həlli üçün onun kəskin olduğu ölkələrdə kənd təsərrüfatının inkişafı ekstensiv və intensiv yollarla aparılması lazımdır. Kənd təsərrüfatının ekstensiv inkişaf yolu çoxlu maliyyə vəsaiti tələb edir. Ona görə beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının və inkişaf etmiş ölkələrin geri qalmış ölkələrə köməyi lazımdır. Dünyada kənd təsərrüfatına yararlı olan 3,2-3,4 mlrd ha torpaqlardan hələlik yalnız yarısı istifadə edilir. Lakin dünyanın əksər ölkələrində intensiv yol kənd təsərrüfatının əsas inkişaf istiqaməti kimi qəbul edilir. Əkinçilik məhsullarının artımının 9/10 hissəsi bunun hesabına olur.

Dünya Bankının proqnozlarına görə planetin əhalisi 2025-ci ildə 3 mlrd. nəfər artacaq. Bu, əsasən Asiya regionları hesabına baş verəcək. 3 mlrd. insan global su ehtiyatları böhranı ilə üzləşəcək və su çatışmazlığından əziyyət çəkəcək, urbanizasiya böhranı olacaqdır ki, nəticədə də yaxın 30 ildə şəhər əhalisi 3 dəfə artacaq. 2020-ci ildə Afrika əhalisinin üçdə ikisi bu gün heç də iqtisadi artım müşahidə edilməyən şəhərlərdə yaşayacaqdır. Yaxın 15 ildə dünya əhalisini ərzaqla təmin etmək üçün ya məhsuldarlığı 3 dəfə artırmaq, yaxud da əkin sahələrini 3 dəfə artırmaq lazım gələcək, lakin reallıq budur ki, əksər kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı orta hesabla 50%-i təşkil edəcəkdir. Yaxın 30 ildə ərzaq məhsullarının istehsalı yalnız 2 dəfə artacaq. Deməli, demografik böhran, global su ehtiyatları böhranı, urbanizasiya probleminə ərzaq böhranı da əlavə olunacaq.

Texniki tərəqqinin müasir və getdikcə artan inkişafı ilə əlaqədar quru sahənin xeyli hissəsi çirklənir və yarasızlaşır. Müasir hesablamalara görə, hər adamın orta təminatı üçün 0,4 hektar əkin sahəsi lazımdır. Dünya əhalisini qida-ərzaqla təmin etmək üçün yararlı torpaq sahələrinin imkanlarını azaldan əyani səbəblərdən biri də torpağın çirklənməsidir. Beləliklə, torpaq fondundan səmərəli istifadə olunarsa, qida qıtlığı azalar. Göstərilən faktlar bir daha sübut edir ki, Yer kürəsinin quru sahəsinin bütün imkanlarından hələlik hərtərəfli və səmərəli istifadə edilmir.

Ötən əsrin 90-cı illərinin sonlarından başlayaraq ərzaq təhlükəsizliyi global əhəmiyyətli problemə çevrilmişdir. Xeyli vaxtdır ki, dünya miqyasında ərzaq təhlükəsizliyi global problem kimi öz həllini gözləyir. Bununla əlaqədar olaraq, bəşəriyyətin qarşısında duran “zülmətlə aclığı” aktual problemlərdən biridir. İnanırsınız ki, elm və texnikanın yüksək səviyyədə tərəqqi etdiyi bir dövrdə dünya əhalisinin üçdə iki hissəsi zülmətlə aclığı çəkir. Bugünkü tələbata görə bəşəriyyətin heyvan mənşəli zülmətlə olan ehtiyacı daha kəskindir. Hesablamalara görə hər adamın normal inkişafı üçün gündə 50-60 qram təbii zülmətlə tələb olunur. Təcrübələr göstərir ki, zülmətlə aclığı zamanı orqanizmdə ağır keçən və çox vaxt ölümlə nəticələnən xəstəliklər əmələ gəlir [2]. Ərzaq təhlükəsizliyinin qarşısının alınması öz növbəsində zülmətlə aclığına son qoyar və on milyonlarla insan həyatının qorunub saxlanılmasında lazımi yardım göstərir. Təbii sərvətlərin qənaətsiz istismarı, həmçinin ətraf mühit üçün “əlavə yük” sayılan tullantıların yeni-yeni əraziləri tutmasına səbəb olmuşdur.

Hər bir müstəqil ölkə öz əhalisini qorumaq, yaşatmaq məqsədilə onun ərzaq və ekoloji təhlükəsizliyini təmin etməyə səy göstərir. Zəlzələ, aşınma, su daşqını, quraqlıq, müharibə və digər fəlakətlər zamanı ölkə əhalisi aclığa məruz qalmasın deyər dövlət çalışır ki, ərzaq və ekoloji təhlükəsizliyi öncə görə bilsin və özünün ərzaq tədarükünü hazırlasın. Ərzaq və ekoloji problemlər müxtəlif elm sahələrinin köməyi ilə həll oluna bilər. İqtisadiyyat, kimya, biologiya, fizika, iqtisadi raziyyat, coğrafiya, seleksiya və digər bu kimi elmlər ölkəmizdə ərzaq təhlükəsizliyinə dair öz töhvələrini layiqincə yerinə yetirməlidirlər. Ərzaq təhlükəsizliyi həm siyasi, həm iqtisadi, həm də sosial əhəmiyyətli xarakter daşıyır. Siyasi əhəmiyyəti ondadır ki, ölkə öz tələbatını öz gücü ilə, öz daxili imkanları hesabına ödəməklə daha çox öz müstəqilliyini təmin edir, heç bir xarici dövlətdən ərzaq asılılığı olmadan yaşaya bilər, daha qüdrətli dövlətə çevrilir. İqtisadi əhəmiyyəti ondadır ki, ölkə özünün daxili ehtiyatlarını, ərzaq potensialını səmərəli istifadə etməklə tələbatına uyğun miqdarda, ucuz və keyfiyyətli qida məhsulları istehsal edir. Ərzaq məhsullarını uzaq regionlardan gətirmir və böyük nəqliyyat xərcləri sərf etmir. Məhsulu anbarlarda uzun müddət yığıb saxlamağa ehtiyac olmur. Sosial əhəmiyyəti də böyükdür. Əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının yerli istehsal hesabına ödənilməsi həm ölkədə əmin-amanlığı yaradır, həm də əhalinin əhval-ruhiyyəsini yüksəldir. İqtisadi təhlil göstərir ki, respublikamızın mövcud torpaq fondundan tam və səmərəli istifadə edilərsə, İlkin mərhələdə 10 milyon, perspektivdə isə 10-16 milyon əhalini ərzaq məhsulları ilə təmin etmək mümkündür. Belə olarsa, yəni ərzaq tələbatı respublikanın daxili istehsalı hesabına ödənilərsə, ekoloji təhlükə də qat-qat azalar. Hazırda Azərbaycan vətəndaşının istehlak etdiyi çörək, ət və ət məhsulları, balıq və balıq məhsulları, süd və süd məhsulları, yumurta, şəkər, meyvə, tərəvəz, kartof və digər bu kimi məhsulların müəyyən bir hissəsinin sözün həqiqi mənasında mənşəyi, yəni harada istehsal edilməsi bəlli deyil. Bu isə özlüyündə əhalinin istehlak etdiyi ərzaq məhsullarının insan orqanizmi üçün nə dərəcədə təhlükəsiz olduğuna təminat vermir. Bunu əhalinin istehlak etdiyi müxtəlif spirtli içkilər, mineral sular, meyvə-tərəvəz şirələri barədə də demək olar. Dünyanın uzaq regionlarından, ölkələrindən tez xarab olan məhsulların gətirilib satılması da məqsəduyğun deyil. Bu kimi ekoloji təhlükənin aradan qaldırılmasında daxili istehsalın geniş inkişaf etdirilməsi mühüm rol oynaya bilər.

Biosferin tərkib hissəsi olan torpaq ekoloji mühitin ən mühüm komponentlərindən biri olmaqla təbii ehtiyat kimi maddi nemətlərin yaradılmasında əvəzsiz təbii təbiət cismidir [3]. Torpaqların mühafizəsi, onların vəziyyətinə daimi nəzarətin təşkili, bir sözlə, torpaq monitorinqinin yaradılması probleminin ekoloji baxımdan mühüm şərt olduğunu böyük uzaqgörənliklə bildiyindən ulu öndərimiz Heydər Əliyev hələ SSRİ zamanında ölkəmizə rəhbərlik etdiyi dövr ərzində Azərbaycan Respublikasını Sovetlər İttifaqının ən qabaqcıl respublikalarından birinə çevirmişdi. Heydər Əliyevin kənd təsərrüfatına göstərdiyi qayğı və diqqətin nəticəsində taxıl, tərəvəz, üzümçülük istehsalının ixtisaslaşdırılması və təmərküzləşdirilməsi sahəsində həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində olduqca böyük nailiyyətlər əldə edildi. Həmin illərdə Azərbaycan Respublikasında bu günki islahatlar üçün də zəmin yaradan aqrar sahənin inkişaf etdirilməsinin əsasını qoydu. Ulu öndərimiz Heydər Əliyev Azərbaycanda əkinçilik mədəniyyətinin tarixini, torpaq-əkinçi münasibətlərinin daha səmərəli təşkilini yaxşı bildiyindən ölkəmizə ikinci dəfə rəhbərliyi dövründə (1993-2003-cü illər) torpağın öz sahiblərinə pulsuz olaraq verilməsi haqqında qəti və tarixi qərar qəbul etdi. Nəticədə bu gün kənd təsərrüfatının sıçrayışlı inkişafını təmin edən torpaq islahatları həyata keçirildi. Hazırda Heydər Əliyev ideyalarını və ictimai-siyasi kursunu layiqincə davam etdirən möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyev 24 noyabr 2003-cü il tarixində imzaladığı "Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında" fərmanı ölkəmizdə aqrar sahənin inkişafında ən yeni və dinamik inkişafın başlanğıcını qoydu. Qürurla qeyd etmək yerinə düşər ki, əsas ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş aqrar islahatları bu gün onun layiqli davamçısı möhtərəm prezidentimiz cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilməkdədir. Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin imzaladığı "Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı"-nın hazırlanması haqqında 2 may 2008-ci il tarixli sərəncamını heç şübhəsiz ki, ulu öndərimizin imzaladığı sərəncamın davamı kimi qiymətləndirmək olar. İlham Əliyevin təsdiq etdiyi "Dövlət Proqramı" ərzaq təhlükəsizliyinin əsasıdır.

Ölkə başçısı bu ili kənd təsərrüfatı ili elan edib. Ərzaq bazarlarında isə tələbin böyük fərqlə təklifi üstələməsi səbəbindən son vaxtlar ərzaq mağazalarının qiymətlərindəki artımın qarşısını almaq və əhalini ərzaq məhsulları ilə tam təmin etmək məqsədi ilə ölkə prezidentinin "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı"-na aid imzaladığı Sərəncamla prezidentimiz cənab İlham Əliyev kənd təsərrüfatı sektorunun qarşısında xüsusi vəzifələr qoyur. İnanırıq ki, möhtərəm prezidentimiz cənab İlham Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində imzalanmış "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı" ümummilli liderimiz Heydər Əliyev arzularının, ideyalarının davamı kimi xalqımızın gələcək rifah halının daha da yaxşılaşmasında cənab prezidentimiz İlham Əliyevin rəhbərliyi altında öz müsbət həllini tapmaqla ölkəmizi və insanlarımızı daha təminatlı və təhlükəsiz gələcəyə aparacaqdır [4].

Elmi yeniliyi: məqalədə ərzaq təhlükəsizliyi problemlərinə toxunulmuş, bu sahədə aqrar sahənin rolu tədqiq edilmiş, qeyd edilən problemin həlli yolları araşdırılmışdır.

Təbiiqi əhəmiyyəti: bütün qeyd etdiklərimizdən belə nəticəyə gəlmək olur ki, gələcəkdə ərzaq məhsullarının sürətlə artırılması o qədərdə real deyildir. Lakin əhalinin ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsi imkanları da tükənməmişdir. Odur ki, ərzaq təhlükəsizliyi problemi bütün dünya ölkələrinin və beynəlxalq təşkilatların daim diqqət mərkəzində olmalı, bu sahədə lazımi tədbirlərin görülməsi davamlı xarakter daşmalıdır. Məqalədə ərzaq təhlükəsizliyi ilə bağlı yuxarıda qeyd edilən tədbirlər bu baxımdan əhəmiyyətlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Həbibəyli Z.N. Ekologiya və fəvqəladə hallar. Bakı: Elm, 2012, 380 s.
2. Aslanov H.Q. Torpaqların meliorasiyası. Bakı: Elm, 2004, 473 s.
3. Salmanov M.Ə. Ekologiya və biz. Bakı: Azərneşr, 1989, 234 s.
4. Dövlət Proqramı. (2008-2015)

РЕЗЮМЕ

ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК ОСНОВНАЯ ГЛОБАЛЬНАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Абдуллаев Л.И., Азизова К.В

Ключевые слова: *экономическое развитие, природные ресурсы, продовольственная безопасность, искусственные белки, аграрный сектор*

Автор статьи отмечает, что экономическое развитие составляет основу продовольственной безопасности. В связи с этим проводятся различные мероприятия. Продовольственная безопасность как глобальная проблема все время находится в центре внимания. Основная цель – повышение уровня продовольственной безопасности

SUMMARY

FOODSTUFFS SAFETY PROBLEM AS A GLOBAL ECONOMIC PROBLEM

Abdullayev L.I., Azizova K.V.

Key words: *economic development, natural resources, food-stuffs, artificial protein, agrarian sector*

Economic development is the base of the food-stuffs safety. A number of measures have been implemented connected with this in the word. So, foodstuffs safety as the global problem always is in the centre of attention. The main objective is more increasing the level foodstuffs of safety.

Daxil olma tarixi: İlkin variant 21.10.2015
Son variant 01.06.2016